

ОТНОШЕНИЕТО НА ВЕЛИКОБРИТАНИЯ КЪМ „ИЗТОЧНОРУМЕЛИЙСКАТА ТЕМА“ ПО ВРЕМЕ НА БЪЛГАРО-ТУРСКИТЕ ПРЕГОВОРИ ЗА ПРИЗНАВАНЕ НА НЕЗАВИСИМОСТТА

Йордан Петров

На 24 март 1886 г. Съединението на Княжество България с Източна Румелия е международно признато с т.нар. Топханенски акт. Договорът урежда фактическото обединение на Северна с Южна България чрез формалното съобразяване с Берлинския договор. В този дух българският княз изпълнява за неограничен срок от време длъжността генерал-губернатор на Източна Румелия. Запазват се трибутарните задължения на Княжеството като към тях се прибавя и румелийският данък. Тези задължения, както и другите клаузи на Турско-българската конвенция за Източна Румелия са известни на българската историческа наука¹. Най-същественото е, че формално Източна Румелия продължава да се споменава като субект, който е част от османската държавна територия. Тази трактовка създава предпоставки за Високата порта да упражнява натиск върху София при всеки удобен случай. Османската империя продължително ще се отнася към Южна България като към своя провинция, управлявана от господаря на България, на основание делегирани права от султана. Така клаузите на Топханенския акт създават възможност при определени условия да се постави под въпрос целостта на българската държава. Разрешението на проблема се открива при търсенето на пътищата за международно признание на българската независимост. Суверенитетът може да разреши голяма част от политическите и икономическите проблеми заложени в развитието на трибутарното княжество. По това време балканската политика на Великобритания се води от специфичните британски интереси в района. След Съединението, Англия използва българските земи като бариера срещу руското проникване

към Босфора. Така воден от прагматизъм Лондон оказва помощ на София в дипломатическата защита на акта от 6 септември.

Целта на настоящата статия е да проследи отношението на Великобритания към “Източнорумелийската тема” по време на българотурските преговори за признаване на Независимостта. Част от съдържанието на този спор се открива в някои от десетте точки представени на Андрей Ляпчев² на 18 октомври 1908 г. както следва: т. 3 България да изплати закъснелите плащания на Източна Румелия; т. 4 да изплати капитализираната румелийска дан. Тук могат да се добавят и други дребни въпроси като този за санитарната служба, вакъфските имоти и др. Така по време на Анексионната криза “Източнорумелийската тема” основно се свързва с финансовите претенции на Османската империя към България.

На 22 септември 1908 г. във Велико Търново с манифест към народа, Северна и Южна България са провъзгласени за Независимо царство. Три дни след Търновския акт британския външен министър Едуард Грей изказва силните си симпатии към младотурския режим и критикува нарушенията на Берлинския договор, от страна на България и Австро-Унгария. Той заявява, че Великобритания при необходимост ще се намеси, с цел опазване на международните споразумения³. Английското правителство, въпреки недоволството си, съветва Турция да не използва военни средства за изход от кризата по отношение на България. Тогава за пръв път Форин офис подсказва на Портата да приеме загубата на Източна Румелия като свършен факт и да поиска компенсации и парично обезщетение за загубата⁴.

В края на септември са проведени консултации между Русия и Великобритания. Руският външен министър Изволски предлага да се свика международна конференция при дневен ред, който включва въпросите за българската независимост и анексията на Босна и Херцеговина. Руската страна декларира, че ще използва конференцията, като възможност да принуди България да заплати компенсация за Източна Румелия и Източните железници. Предложението на Петербург е част от по-големите планове на Русия за промяна на режима на корабоплаване през Босфора и Дарданелите и гаранция за запазване и разширяване на руските интереси на Балканския полуостров. За щастие Великобритания изразява резерви към идеите на Изволски.

Без да коментира осъществимостта на руските предложения, Грей мисли, че България няма да се съобрази с желанията на Русия, която пък няма готовност да е твърда със София⁵. На практика преговорите между Грей и Изволски не довеждат до никакви решения по същество.

В първите дни на октомври се провежда важен разговор между Хардинг и Добрев⁶. Дипломатите дискутират “горещите” въпроси около Анексионната криза. Българският дипломат намира Турция за първостепенен виновник в нарушенията на Берлинския договор. Според него Портата систематично нарушава приетия договор и игнорира най-важните му постановления. По мнение на България, споразумението от 1878г. е трябвало да бъде осъвременено по въпросите за Батум, Крит и Източна Румелия, но това не е направено. За Добрев е странно как Съединението, което е най-голямото нарушение на Берлинския акт, не предизвиква толкова широко недоволство в Англия, колкото Независимостта, която узаконява фактическото положение⁷. Хардинг се въздържа от коментар, но на 12 и 13 октомври Лоутър казва на Високата порта, че въпросът за анексията на Босна и Херцеговина може да бъде изключен от програмата на конференцията. По отношение на България, Турция може да признае Независимостта, но не и разширението ѝ върху Източна Румелия⁸. По този начин, месец след кризата, Лондон излъчва противоречиви сигнали подсказващи, че във Форин офис отсъства съгласувана позиция по подробностите около Независимостта на България.

Началото на българо-турските преговори също е белязано от трудно преодолими препятствия. Разговорите в Турция не отбелязват прогрес, защото Портата повдига въпроси извън румелийския данък. Османската империя се интересува от трибути на България, и от възможността обединеното Княжество да поеме пропорционална част от турския дълг. Тези искания са неприемливи и показват на София, че Цариград няма сериозно намерение да приключи бързо преговорите. Поведението на Османската империя спрямо България подсказва, че първият кръг на преговорите ще бъде провален. Българското правителство за да се противопостави на надвисналата заплаха очертава възможността за пълна мобилизация на българската армия. При такова развитие, София не иска да поеме отговорност за действията си. Добрев е инструктиран да уведоми Форин офис, че България е

готова да постигне споразумение с Турция само въз основа на румелийския данък, който реално е заплатен до 22 септември. От него трябва да се приспадат онези суми, които Портата дължи. България няма възможност да приема друга финансова база, защото това може да доведе до тежка икономическа криза. София желае Великобритания да упражни натиск в Цариград, за да бъде поставен въпросът на желаната основа, което да доведе до бързо споразумение⁹. Добрев представя молбата за английско посредничество пред Грей на 25 октомври.

Във Форин офис изразяват подкрепа към турските претенции. Според Хардинг независимо от българските доводи, Портата има права по силата на Берлинския договор. Той посочва клаузите, според които България трябва да плаща трибут и вноски по източнорумелийския данък, плюс част от дълговете на Османската империя. Според Форин офис Турция повдига такива въпроси, за да съхрани авторитета си, а не толкова, за да получи огромни суми. За Великобритания е достатъчно, България да възприеме принципа на финансовите компенсации. По този начин при провал на българо-турските преговори, Великите сили ще определят цифрата на обезщетението. При такъв сценарий, когато уточнява сумата, британското правителство ще се съобрази със затрудненото финансово положение на България, но ще се погрижи и за моралното удовлетворение на Високата порта. Така е очертана вероятността Силите да определят обща сума на компенсациите, която да не е разбита по пера, а по подразбиране да включва всички турски претенции, без детайлно изброяване.

Силно впечатление прави, че Великобритания се изказва директно в полза на Турция при спора за българския трибут и участието ни в изплащането на дълговете на Турция. Новото е, че по тези въпроси, английското правителство се произнася категорично за пръв път към 30 октомври. Това е известно от сведение на Бюкянан¹⁰. България недоволства, че веднага щом постави казус пред Англия, Лондон изразява подкрепа към Високата порта. Паприков заявява, че този въпрос стои много сериозно, и че независимо от британската политика за запазване на статуквото в Турция, България ще държи на своя авторитет. Българското правителство изтъква, че от правна гледна точка, при сключването на Берлинския договор е определен едногодишен срок, в който да бъде изчислена сумата на българския трибут. Това не е направено,

следователно давността на задължението е изтекла. София си дава сметка за „сериозността“ на намерението на Великите сили да наложат трибутарните задължения и да присъединят България към дълговете на империята. Паприков¹¹ използва като аргумент липсата на подобен прецедент при договарянето на суверенитета на другите балкански държави. Това сочи, че е справедливо Великите сили да не отсъждат в полза на Турция. Хардинг енергично отрича, че Великобритания иска да накаже България с тежки условия. Той изтъква, че между България и Османската империя трябва да бъде сключено споразумение, което поравно да удовлетвори и двете страни. Англичанинът посочва, че това е в полза на България, защото София първа нарушава Берлинския договор¹².

Към средата на ноември българо-турските преговори отбелязват напредък по въпросите за железниците и румелийския данък. Според френския дипломат Пол Камбон това е много важно, защото Портата гледа с много по-голямо внимание към Източна Румелия, отколкото към България. Франция уверява, че щом Високата порта отстъпва толкова лесно своя териториален суверенитет върху провинцията срещу изплащането на капитализирания трибут, това може да се смята за победа. За Камбон¹³ това е сполучливо начало, което трябва да се довърши от София. За целта България трябва да бъде великодушна към османските финансови претенции. Той чертае как тази отстъпка ще даде като плод подобряване на положението на българите в Македония. Камбон препоръчва на София да организира кампания, която да убеди българското общество в нуждата от финансови отстъпки към Турция. Това ще докаже на Европа българската политическа зрялост и далновидност, а като жест към България, ще се работи за постигане на принципа на дългосрочно изплащане. Умело представената чрез Камбон позиция на Франция не може да бъде възприета от България. София е твърдо против да понесе голяма финансова тежест още повече, че никоя друга балканска държава не е плащала толкова скъпо независимостта си¹⁴.

Ясно изразената българска неотстъпчивост по въпроса за размера и обосновката на финансовите компенсации подтиква Грей да призове Турция и България към взаимни компромиси. На 19 ноември британския министър обяснява на Мишев, че за Англия е важно че

Турция не повдига политически въпроси, и което е по-важно, не повдига темата за бившата провинция Източна Румелия. Форин офис препоръчва сумата на компенсациите да е обща за всички претенции на Портата: трибут, данък на И. Румелия, железници, публичен дълг на Османската империя. Грей уверява, че не се изказва официално, за да не би София да остане с впечатление, че Лондон осъществява дипломатически натиск в полза на Турция. От Форин офис допълват, че младотурският режим е готов да направи отстъпки по Македонския въпрос¹⁵.

Към 18 декември 1908 г. позицията на Английското правителство се запазва. Форин офис твърдо настоява България да заплати повече от 82 млн. лири, каквото е желанието на София. В този момент се развива и нов скандал предизвикан от тронното слово на султана при откриването на турския парламент. Тогава Абдул Хамид нарекъл в речта си Фердинанд „княз“ на България и „валия“ на Източна Румелия. Форин офис е добре информиран за оскърбителния тон на султана. По този въпрос Аскуит¹⁶ разсъждава, че обръщението е коректно от политическо гледище и не вижда защо българското правителство е възмутено. По този начин, английският кабинет прави опит да омаловажи случая, за да не ескалира в по-голям конфликт. Българската страна обаче не възнамерява да остави нещата така и остро коментира скандала. Мишев¹⁷ казва, че турците могат да подбират по-добри изрази и не бива, когато искат да получат огромни финансови облаги, да предизвикват националното достойнство на българите. Според тълкуването на българското правителство, обръщението на султана към Фердинанд показва недобронамереност спрямо българската Независимост¹⁸.

В началото на 1909г. за всички заинтересовани в Анексионната криза е ясно, че България ще изплати като компенсация на Османската империя една обща сума в която няма разбивка по пера. София е твърдо решена обезщетението да не надхвърля 82 млн. лири. Високата порта използва средствата на задкулиската дипломация, за да предложи намаляване на финансовите си претенции, ако българското правителство отстъпи няколко мюсюлмански села към Мустафа паша (Свиленград)¹⁹. На 5 януари Хардинг отрича да му е докладвано от Цариград, че Турция желае ректификация на границата. Той отново предлага на България да възприеме „по принцип“ увеличаване на

сумата на компенсации, което в комбинация със съюз с Османската империя, ще се окаже решаващо за изхода от кризата²⁰. Развитието на кризата отново повишава напрежението. Британското правителство ясно изразява становище, че не одобрява промяна на границата за сметка на България. Във Форин офис обаче не гледат с добро око и на българското желание да отстъпят само 82 млн. лева на Турция²¹.

Изходът от неудобната ситуация е намерен благодарение на руската дипломация. На 17 януари Русия отправя предложение за финансова комбинация между Петербург и Цариград с оглед на българското становище. Идеята на Изволски е представена в подходящ момент. Едуард Грей застава твърдо зад руското компромисно предложение. Британският министър не се води единствено от благородни подбуди при дефиниране на позицията си. Той се опасява, че твърдата подкрепа към Турция може да постави Великобритания в дипломатическа изолация в настоящата криза. Според него това може в перспектива да разруши Антантата и да заплаши международното положение на страната в полза на Централните сили²².

Влизането на Русия в преговорите за финансова компенсация на Османската империя дава възможност да бъдат уредени българо-турските противоречия. През следващите месеци са договорени основните параметри на обезщетението за Високата порта. На 6 април е подписан турско-българският протокол за финансовото обезщетение. Той урежда огромната маса на българо-турските различия по време на Анексионната криза и съдържа ключа към последвалото уреждане на въпросите за Източните железници, морските фарове и др.

По време на окончателното уреждане на размера на финансовите компенсации между Турция и България вниманието на Великобритания се измества към задълбочаващия се австро-сръбския спор, който заплашва да прерастне в общоевропейски конфликт. Изходът от този нов импулс на Анексионната криза е добре проучен от историческата наука²³. След като на 22 март Бюлов отправя ултиматум до Русия, Изволски капитулира. Великобритания решава, че предвид общото развитие на ситуацията, няма смисъл да се рискува световния мир. Лондон отстъпва, защото е изоставен от Петербург да брани район, в който няма първостепенни интереси.

Източнорумелийската тема присъства в българо-турските преговори за признаване на Независимостта като средство за натиск по

отношение на България. Тя заглъхва след като Русия отправя предложението си за финансова комбинация. Независимо от това България не позволява да се правят каквито и да е било спекулации за сметка на целостта на държавната територия. Британската дипломация е наясно, че българската позиция е базирана на фактическото положение и реално утвърдените интереси. Въпреки това Лондон използва темата, за да подсили становището, че София трябва да заплати по-голяма сума, за да обезпечаване на независимостта. Намесата на Изволски прави безпредметно използването на “румелийските аргументи” от страна на Великобритания, но за пореден път илюстрира умението на Форин офис да използва недобре разрешените балкански проблеми с оглед конкретни стратегически интереси.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. **Стателова, Е., Пантев, А.**, Съединението на Княжество България и Източна Румелия, София, 1985; **Пантев, А.** Англия срещу Русия на Балканите 1879/1894 г. София, 1972.

² Андрей Ляпчев е министър на търговията и земеделието в първия кабинет на Ал. Малинов.

³ Централен държавен архив (по нататък **ЦДА**), ф. 381К, оп. 3, а.е.78, л. 45.

⁴ Обявяване на независимостта на България (по-нататък **О.Н.Б.**), съставители: **Исусов, М.**, и др, София, 1989 г., No 17.

⁵ **Grey, E.** Viscount of Fallodon, K.G., p. 286; вж. Също *British Documents on the origins of the War* (по-нататък **B.D.**), London, 1928, t. 4, No 327 – Nocolson to Grey, 7 oct. 1908; **Тодорова, Цв.** Европейската дипломация и обявяването на независимостта на България. – Обявяването на независимостта на България през 1908 г., с. 44, София, 1989; По отношение на Австроунгарската политика вж. **Мишев, Р.** България във външната политика на Австро-Унгария 1898–1912 г., Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”, В. Търново, 2004; за немската позиция вж. **Spiridonov, V.** Die bulgarische Unabhaengigkeitserklaerung und die deutsche Haltung (1908–1909). V. Tirnovo – Jena, 1994.

⁶ Чарлз Хардинг – заместник-министър на външните работи. Добрев е шарже д’афер на България във Великобритания.

⁷ **ЦДА**, ф. 381К, оп. 3, а.е. 78, л. 78; **B.D.**, V, No 396 – Grey to Buchanan, 19 oct. 1908.

⁸ **ЦДА**, ф. 381К, оп. 3, а.е. 79, л. 1, 2.

⁹ **О.Н.Б.**, No 42, 43.

¹⁰ Джордж Бюкянан – дипломатически агент и генерален консул на Великобритания в България.

¹¹ Ген. Стефан Паприков – министър на външните работи и вероизповеданията в кабинета на Ал. Малинов.

¹² ЦДА, ф. 381К, оп. 3, а.е.79, л. 8–10.

¹³ Пол Камбон – посланик на Франция във Великобритания.

¹⁴ ЦДА, ф. 381К, оп. 3, а.е.79, л. 21, 22.

¹⁵ ЦДА, ф. 381К, оп. 3, а.е.79, л. 24–28.

¹⁶ Хенри Аскуит – министър-председател на Великобритания;

¹⁷ Панчо Мишев – дипломатически агент на България във Великобритания.

¹⁸ **Петров, Й.** България в балканската политика на Великобритания в началото на XX век (1902–1909 г.), Дисертация 2008 г., с. 246.

¹⁹ ЦДА, ф. 381К, оп. 3, а.е. 93, л. 1.

²⁰ ЦДА, ф. 381К, оп. 3, а.е. 93, л. 9.

²¹ ЦДА, ф. 381К, оп. 3, а.е. 93, л. 24.

²² Grey to Lowther, 8 February 1909, Grey MSS., vol. 40., цит. по <http://www.abacci.com>.

²³ **Виноградов, К. Б.** Босненский кризис 1908–1909 гг – пролог Первой мировой войны, Ленинград, 1964; **Gooch, G. P.** The Cambridge history of British foreign policy 1783–1919, v. III, 1866–1919, N. York, 1923; **Стателова, Ел.** Българската дипломация в защита на независимостта (1908–1909). – Военноисторически сборник, 1994, № 1, 21–43; **Марков, Г.** Обявяване и признаване независимостта на България през 1908–1909 г. – Военноисторически сборник, 1983, № 5, 3–19.